

Hrvatske radio-stanice na talasu kršenja propisa

Činjenica da su privatizovani mediji i posle reforme izloženi snažnim političkim pritiscima – uprkos drugačijim nadama i očekivanjima Brisela – korisna je lekcija za one zemlje koje tek planiraju da se priključe EU, kao što je Srbija.

Piše: **Melisa Skender**

Zagreb, Beograd i Ljubljana

U hrvatskoj provinciji radi radio stanica koja prema svim uobičajenim pravilima ne bi trebalo da postoji. Preživela je rat, talase privatizacije i ekonomsku recesiju koja je desetkovala medijski sektor.

Radio stanica pokriva gradić od 28.000 stanovnika, mesto u kojem svako poznaje svakoga i gde nema mnogo uzbudljivih događaja. Udarno mesto u dnevnim vestima može dobiti priča o zemljoradnicima koji se žale na poljoprivredne subvencije.

Pošto nema saobraćajnih gužvi, nema potrebe za izveštajima o stanju na putevima. Događalo se da voditelji muzičkih emisija u program uključuju i intervjuišu ljude koji su nahranili vevericu.

Ipak, neko manje upućen mogao bi poverovati da je ozbiljno novinarstvo ovde u procvatu. Stanica je nedavno dobila donaciju u vrednosti od preko 20.000 evra za finansiranje kvalitetnih programa, uključujući i glavnu dnevnu emisiju sa vestima i komentarima.

Donacija je obezbeđena iz državnog fonda za programe od javnog interesa. Fond je u Hrvatskoj ustanovljen u okviru velikog projekta obnove medijskog sektora – što je bio jedan od brojnih preduslova za ulazak u Evropsku uniju ove godine.

Da bi se kvalifikovala za donaciju, radio stanica je morala da dostavi komisiji kao uzorak jedan snimak emisije vesti iz prethodne, 2011. godine.

Ništa lakše od toga – da emisija sa vestima nije ukinuta još 2010. godine. Pod pritiskom da obezbede potreban novac, zaposleni u stanici su odlučili da dopuste sebi malo kreativnosti. Napravili su novo izdanje nepostojeće emisije koristeći delove snimaka sačuvanih u arhivi.

“Morali smo da lažemo da bismo dobili novac iz fonda”, kaže Jelena, bivša urednica iz ove radio stanice.

“Falsifikovali smo materijal za prijavu, koristeći arhivske snimke iz perioda od 2001. do 2010. godine. Tražili smo vesti koje nisu vezane za neki određen datum i davali ih istom spikeru da ih pročita.”

Glavna emisija dnevnih vesti ukinuta je nakon što je stanicu kupio veliki medijski konglomerat. U sledeće dve godine novi vlasnici su otpustili devetoro od petnaest zaposlenih i zamenili najveći deo originalnih lokalnih programa preuzetim sadržjima.

“Tako naši slušaoci više nisu bili naši – bili smo samo posrednik koji prenosi programe novih vlasnika”, rekla je Jelenina koleginica, koja je potvrdila priču o falsifikovanoj aplikaciji za dodelu donacije.

Obe novinarkе su pristale da govore pod uslovom anonimnosti jer strahuju od mogućih zakonskih posledica u slučaju da budu otkrivene. Detalje kao što su ime stanice i mesto u kojem se nalazi takođe smo prikriili da bismo zaštitili njihov identitet.

Dalo bi se očekivati da će male radio-stanice biti lak plen i prva žrtva ekonomske krize koja je praktično uništila tradicionalne medije u Hrvatskoj, kao i u velikom delu Evrope i Severne Amerike.

Međutim, u poslednjih dvadesetak godina njihov broj u Hrvatskoj se više nego udvostručio. Populaciju od četiri miliona ljudi, od kojih tri četvrtine žive u selima i malim gradovima, opslužuje oko 145 radio-stanica, većinom u privatnom vlasništvu.

Ali brojnost radio-stanica ne može prikriti činjenicu da je kvalitet programa sve lošiji. Dok broj stanica raste, prosečan broj novinara koje zapošljavaju gotovo se prepolovio – od 20 novinara 1988. godine, do samo 12 novinara 2012.

Radio emiterima posao ne ide dobro zbog provokativnih sadržaja koje emituju ili oštre borbe na tržištu. Zapravo, njihov opstanak pre svega ukazuje na znatne propuste u kampanji Evropske unije za promovisanje slobode medija u zemljama koje žele da joj se priključe.

Sa širenjem na istok, u republike bivše Jugoslavije, Brisel je pojačao kontrolu u sektoru medija.

Kada se Slovenija priključivala bloku 2004. godine, reforma u medijskoj sferi je bila preporučena, ali nije postavljena kao uslov za priključenje. U slučaju Hrvatske, reforma medija je imala isti status kao i pitanja ljudskih prava. Da nije sprovedena, od dogovora o priključenju ne bi bilo ništa.

U Srbiji, sledećoj zemlji koja se kandiduje za ulazak u Evropsku uniju, uveliko se vode debate o zakonima koji treba da joj pomognu da se kvalifikuje za priključenje.

Smernice Evropske unije za reorganizaciju medija u Srbiji jednako su stroge kao što su bile u slučaju Hrvatske – a i rezultati bi mogli biti slični.

Promašaji privatizacije

Pre dvadeset godina, većina hrvatskih medija je bila finansirana iz državnog budžeta ili budžeta lokalne samouprave. U procesu razmatranja kandidature Zagreba za priključenje, Evropska unija je dala preporuku da se mediji privatizuju.

U to vreme vladalo je uverenje da mediji u Hrvatskoj služe prvenstveno interesima dominantne političke partije – kao što su činili i u doba jugoslovenskog socijalizma.

Brisel je zagovarao privatizaciju kao način da se razvije zdravija medijska scena. Teorijski, političarima je teže da manipulišu medijima koji se finansiraju iz prihoda ostvarenih komercijalnom aktivnošću, a ne iz državnog budžeta.

Očekivalo se da će širok spektar novih medija, pod kontrolom nezavisnih vlasnika, osigurati široko javno predstavljanje različitih mišljenja. Ali za ostvarivanje takvog ideala potrebni su odgovarajući preduslovi – u obliku razvijenog tržišta i strogog nadzora medijske sfere.

Ako je tržište nedovoljno razvijeno, privatni mediji ne mogu zaraditi dovoljno da bi se odvojili od državnog budžeta. Umesto toga, oni će nastaviti da se dogovaraju sa političarima koji kontrolišu javne fondove.

Kada nadzor nije adekvatan, nije teško zaobići propise koji treba da osiguraju nezavisnost i raznovrsnost medija. U takvom okruženju mediji se grupišu i formiraju monopole, što ponovo vodi do sklapanja neželjenih saveza između političara i svemoćnih medijskih tajkuna.

Da bi ispunila uslove koje joj je postavila Evropska unija, Hrvatska je svoje medije privatizovala – mada nije obezbedila preduslove koji bi osigurali uspeh ovog procesa.

“Lokalne radijske i TV stanice se mogu pretvarati da su tržišni igrači”, govori Milan Živković, savetnik hrvatske ministarke kulture za medije. “Ali zapravo zavise od sredstava iz javnih budžeta.”

Bilo da su privatne ili ne, najveći broj lokalnih radio-stanica ne bi mogao opstati samo od komercijalno ostvarenih prihoda. Njihov opstanak zavisi od dogovora sa državom.

Političari – predstavnici lokalne samouprave i državnih organa – koriste subvencije i reklamne ugovore za usmeravanje sredstava iz javnih fondova ka određenim medijima. Time što ne primenjuju predviđene mere kontrole, dozvoljavaju stvaranje monopola, a povremeno su spremni i da progledaju kroz prste u slučajevima očigledne prevare, kao što se dogodilo u stanici u kojoj je radila Jelena,

Mediji uzvraćaju tako što izvršavaju naloge svojih političkih zaštitnika.

“Zamišljali smo da se ovde može primeniti zapadni model”, kaže Zrinjka Peruško, profesorka novinarstva na Sveučilištu u Zagrebu. “Privatno vlasništvo je trebalo da garantuje nezavisnost, objektivnost i nepristrasnost medija, jer omogućuje širenje tržišta.”

Međutim, konstatuje ona, naše tržište još nije bilo dovoljno razvijeno da osigura odgovarajuću podršku nezavisnim medijima.

“Vlasnici će se uvek rado odreći nezavisnosti zarad ekonomske koristi”, zaključuje Zrinjka Peruško.

Sprovedenjem privatizacije na neadekvatnoj osnovi, Hrvatska je svoje nove radio-stanice ponovo izložila uticajima iz političke sfere.

Sumnjiva autonomija

Koreni problema su u samom procesu. Vlada je u poslednje dve decenije podelila emiterima mnoštvo novih dozvola.

U isto vreme traženi su privatni vlasnici za već postojeće medije, uključujući lokalne radio-stanice koje je prethodno finansirala država. Bilo je planirano da u javnom sektoru ostane samo nacionalni javni servis koji građani direktno finansiraju.

Ali sa porastom broja lokalnih radio-stanica tržište se uskoro približilo tački zasićenja. Prvo su žrtvovani novinari, što je dovelo do opadanja udela programa posvećenih temama od javnog interesa.

Izvan velikih gradova kao što je Zagreb, nezavisni mediji su se pre svega borili da privuku oglašivače koji su presudno važni za njihov poslovni model. Priključivanje velikim medijskim konglomeratima, u vlasništvu bogatih poslovnih ljudi, takođe je predstavljalo jednu od mogućnosti za opstanak.

“Za većinu lokalnih radio-stanica umrežavanje je bilo jedini način da se privuku oglašivači”, kaže Juraj Hrvačić, bivši vlasnik mreže radio-stanica koja je pokrivala čitavu Hrvatsku.

Velike mreže su gutale male emitere i reorganizovale ih da bi njihovo poslovanje učinile isplativim. Prvo bi prepolovile broj zaposlenih, a onda bi skupe lokalne programe zamenile preuzetim sadržajima koji se emituju iz jednog produkcijskog centra.

Tako su promašaji privatizacije doprineli formiranju monopola – što je jedan od nepoželjnih ishoda na koje je upozoravala Evropska unija.

Takođe, preuzimanjem privatnih stanica od strane velikih mreža umanjeni su izgledi za proizvodnju originalnih sadržaja u službi javnog interesa – što takođe ugrožava ostvarivanje ciljeva koje je postavila Evropska unija.

“Imamo puno radijskih emisija, ali program je uvek isti. Stanje na putevima i vremenska prognoza na svaka dva minuta”, kaže Viktorija Car, ekspertkinja za medije na Sveučilištu u Zagrebu.

Privatizovane lokalne radio-stanice koje još nisu uključene u velike mreže mogu izgledati kao da su nezavisne – ali i one su otvorene za uticaj i pritisak države.

Ako se izuzme Zagreb, takve stanice nemaju mnogo izgleda da privuku oglašivače iz privatnog sektora, kaže Siniša Bogdanić, vlasnik neprofitne agencije Radio Net koja proizvodi sadržaje za male emitere.

Zato se ove stanice uglavnom oslanjaju na prihode od reklama javnih preduzeća, koja su najčešće pod kontrolom centralnih vlasti.

“Stanice su praktično sufinansirane od lokalnih političara, što dovodi u pitanje njihovu autonomiju”, kaže Bogdanić.

Otuda prelaskom na privatno vlasništvo nisu raskinute štetne veze između političara i medija. Zapravo, glavni rezultat privatizacije jesu otpuštanja i pad kvaliteta programa – što je obrazac koji se ponavlja širom Hrvatske.

‘Nedostatak nadzora’

Priča koju su ispričali Jelena i njene kolege veoma je slična brojnim drugim pričama o tome kako hrvatske radio-stanice zloupotrebljavaju javne fondove.

Svi ovi slučajevi povezani su sa Fondom za pluralizam, koji je osnovan u cilju ispunjavanja kriterijuma EU u pogledu podrške kvalitetnom novinarstvu.

Fond finansiraju građani Hrvatske sredstvima koje godišnje uplaćuju za održavanje javnog servisa.

Iz fonda se svake godine distribuiraju oko 1,5 miliona evra radio-stanicama koje su se obavezale da će praviti programe koji služe javnom interesu. Velika većina od 145 hrvatskih radio-stanica prima donacije iz ovog fonda.

Protiv četiri stanice se trenutno vode istrage zbog sumnje na zloupotrebu sredstava iz donacija. Ipak, stanica u kojoj je radila Jelena nije jedna od njih.

Željko Stipan, zagrebački biznismen koji je proveo više od 30 godina u medijima, smatra da fond nije uspostavio adekvatnu kontrolu korišćenja donacija.

“Svi znamo da je fond farsa”, izjavio je za BIRN. “Programi se možda proizvode na području Zagreba.” Ali, radio-stanice izvan prestonice su van kontrole. “Ko njih nadzire? Niko.”

Stipan kaže da je javna tajna to da mali emiteri koriste sredstva iz fonda da bi opstali.

Od formiranja 2005. godine, fond je podelio radio i TV stanicama gotovo 32 miliona evra sredstava iz javnih budžeta. Ipak, nikada nije napravljen iscrpan izveštaj u kojem bi se procenili efekti ovih donacija.

Fondom upravlja Vijeće za elektroničke medije, poznato pod skraćenicom VEM. Vijeće je regulatorno telo, nadležno za radio, televiziju i onlajn medije.

Osnovano je u prošloj deceniji, takođe u okviru napora Hrvatske da preoblikuje medijsku scenu u skladu sa zahtevima Evropske unije.

U odgovoru koji smo dobili elektronskom poštom, ljudi iz VEM su potvrdili da će ispitati sve navodne slučajeve zloupotrebe sredstava, bilo da su o njima obavješteni anonimno ili na drugi način.

“Pozivamo sve one koji poseduju konkretna saznanja o navodnim nepravilnostima da nas obaveste o njima”, pisalo je u elektronskoj poruci.

U saopštenju je rečeno i to da je VEM počeo da vodi podrobniju evidenciju o tome kako emiteri troše sredstva iz fonda. Od stanica je zahtevano da trajno čuvaju snimke svojih emisija i da polažu račun o troškovima tokom čitave godine, a ne samo na njenom kraju.

Do nedavno, stanice nisu bile dužne da čuvaju svoje programe od javnog interesa u arhivi duže od tri meseca, zbog čega je bilo teško proveriti da li su određeni programi zaista emitovani.

Pouke za Beograd

Medijski sektor u Srbiji ima sličnu jugoslovensku predistoriju i suočava se sa sličnim problemima kao i medijski sektor u Hrvatskoj. Na medijskom tržištu Srbije takođe vlada velika gužva – u zemlji sa nešto više od sedam miliona stanovnika registrovana su 1053 štampana i elektronska medija.

Većina ovih medija vodi žestoku bitku za sve manje prihode od reklama. Procenjuje se da tržište oglašavanja u Srbiji vredi oko 170 miliona evra. Da stvar bude još gora, ekonomija je u očajnom stanju: nezaposlenost se približava stopi od 30 odsto, a javni dug iznosi 60 odsto BDP-a.

Kao i u Hrvatskoj, najveći deo novca koji prolazi kroz medije i dalje potiče iz državnih preduzeća.

U postojećem sistemu privatni vlasnici medija rade paralelno sa medijima u državnom vlasništvu i emiterima javnog servisa koji se finansiraju iz pretplate.

Beograd je izdao 320 dozvola za lokalne radio-stanice, koje su većinom u privatnom vlasništvu, zapošljavaju veoma malo novinara i nemaju mnogo interesa za proizvodnju kvalitetnih programa.

Ipak, približno jedna četvrtina od ovih 320 stanica nalazi se u vlasništvu države – što je deo nasleđa komunizma. Zahvaljujući garantovanim prihodima takve stanice uživaju veliku prednost u odnosu na rivale u privatnom sektoru. One su takođe podložnije političkom uticaju. Direktore po pravilu postavljaju predstavnici partije na vlasti.

Upravo ti mediji su na meti zakona koji treba da bude usvojen početkom sledeće godine, u cilju ispunjavanja uslova koje je postavila Evropska unija u vezi sa reformom medija.

Zakon o javnom informisanju i medijima predviđa privatizaciju 79 radio-stanica koje se sada nalaze u vlasništvu države. Teorijski, to bi trebalo da umanjuje direktan politički uticaj na medije.

Kakav god da bude ishod, stručnjaci se slažu da će ovaj potez snažno uzdrmati domaći medijski prostor.

Zoran Sekulić, predstavnik Asocijacije štampanih medija, koja radi kao strukovno udruženje, procenjuje da državni mediji trenutno dobijaju između 85 i 90 odsto budžeta namenjenog medijima, koji iznosi 25 miliona evra.

“Nezvanično, isti mediji dobijaju još najmanje 20 miliona evra od reklamiranja javnih preduzeća”, kaže on. “Tako političari kontrolišu njihov sadržaj.”

Vukašin Obradović, predsednik Nezavisnog udruženja novinara, prognozira da mnoge od stanica koje su sada u državnom vlasništvu neće preživeti, jer ne mogu opstati na tržištu.

“Nadamo se da će vakuum popuniti oni koji vode računa o javnom interesu – a ne samo o nalogima političara”, kaže on.

S druge strane, protivnici najavljenih poteza tvrde da će to samo dovesti do otpuštanja novinara i pada kvaliteta programa.

“To baš i nije naročito pametno”, kaže Marko Savić, član vladajuće Napredne stranke i direktor državne radio-stanice u Požarevcu. “Mi proizvodimo sadržaj koji štiti javni interes. Komercijalne stanice nemaju interesa za to.”

Aleksandar Đorđević, sekretar za medije u Delegacije Evropske unije u Srbiji, kaže da su takvi strahovi neosnovani. On kaže da su kreatori politika izvukli pouke iz hrvatskog primera i da će strogim pravilima sprečiti formiranje monopola.

Novi zakon takođe omogućuje medijima da se nadmeću za novac za pravljenje programa od javnog interesa. Đorđević kaže da će donacije dodeljivati nezavisne komisije – a ne centralno telo, kao što je hrvatski Fond za pluralizam.

Ipak, zakon ne predviđa mehanizme za kontrolu da li je novac zaista i utrošen na pravljenje programa od javnog interesa.

Odsustvo nadzora, u kombinaciji sa ubrzanom privatizacijom radio-stanica na nerazvijenom i već pretrpanom tržištu, moglo bi povesti Srbiju onim putem kojim je pošla i Hrvatska.

Pošto ne mogu da prežive od komercijalno ostvarenih prihoda, emiteri će posegnuti za državnim fondovima. Jovanka Matić, ekspertkinja za medije u Srbiji, kaže da će na taj način biti ostavljena otvorena vrata za dalje vršenje političkog uticaja.

Sukobljeni zahtevi

Politika u domenu medija koju Evropska unija nameće kandidatima načelno je zasnovana na politikama koje se primenjuju u zemljama koje već su već članice EU.

Takvim politikama EU nastoji da reguliše odnos između politike i medija, odnos koji je podložan stalnim promenama. Uvažava se činjenica da će ova dva domena uvek uticati jedan na drugi, ali potrebno je da propisi onemoguće da taj uticaj postane previše direktan i otvoren.

EU je jasno definisala očekivanja od novih kandidata, ali nije precizirala kako ta očekivanja treba ispuniti.

“Kritirijumi [za priključenje] su strožiji na svim područjima – ne samo u sektoru medija”, kaže Jadran Antolović, bivši zvaničnik hrvatskog ministarstva kulture koji je vodio pregovore sa Briselom o reformi medija.

Ipak, izjavio je za BIRN, EU nije ponudila nikakve konkretne primere za praćenje izloženih smernica.

“Pitali smo Brisel da li imaju neki uzor prema kojem bismo mogli da se upravljamo. Rekli su nam da nema modela za domen politika u medijskoj sferi”, kaže on.

Odsustvo modela govori o nesavršenom odnosu između političara i medija. Čak i u starijim demokratijama u Evropskoj uniji.

U Italiji, na primer, premijer Silvio Berlusconi je dugo optuživan da svoje ogromno medijsko carstvo koristi za političke svrhe. U Britaniji, tajkun Rupert Murdoch je kritikovan zbog uticaja koji je navodno vršio na više uzastopnih vlada. Njegov nedavni pokušaj da stekne još veći udeo u britanskim medijima sprečen je u poslednjem trenutku zbog straha da će to dovesti do stvaranja momopola.

“Kapitalizam prirodno teži koncentraciji [vlasništva], jer to je jedini način da se ostvari profit”, kaže Sandra Hrvatin Bašić, slovenačka ekspertkinja za medije koju je Evropska unija angažovala na izradi zakona u Srbiji.

Ona ukazuje na kontradikciju između oduševljenja privatizacijom koja se propoveda iz Brisela i istovremenog insisitiranja na tome da mediji na Balkanu moraju biti raznovrsni.

“Koncentracija [vlasništva] je prihvaćena kao prirodan ishod – a onda se pitamo gde je nestao pluralizam u sistemu? Kako se to uopšte može pomiriti?” pita se ona.

Slobodni mediji se suočavaju sa sličnim opasnostima u svim demokratijama, starim i novim. A iskustvo sa Balkana nam je pokazalo da Briselu ne polazi za rukom da ostvari ideal nezavisnih medija – čak ni tamo gde ima apsolutnu političku moć i uticaj.

“Često govorimo o insistiranju Evropske unije [na merama]”, kaže Antolović. “Međutim, Evropska unija može obezbediti samo zakonski okvir. Svaka zemlja mora pronaći rešenje, u okvirima sopstvenih zakona, a u skladu sa postavljenim okvirom.”

Melisa Skender je novinarka iz Zagreba. Ovaj članak je uredio Nil Arun. Članak je nastao u okviru programa [Balkan Fellowship for Journalistic Excellence](#), koji su podržale organizacije [Robert Bosch Stiftung](#) i [ERSTE Foundation](#), u saradnji sa [Balkan Investigative Reporting Network](#).

OKVIR JEDAN

Više stanica, manje novinara		
<i>Godina</i>	<i>Broj lokalnih radio-stanica</i>	<i>Broj zaposlenih novinara*</i>
1990	55	1.582
1998	108	2.228
2012	146	1.767
*Novinari su definisani kao zaposleni koji rade na izradi programa		
Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske		

OKVIR DVA

Ko su vlasnici radio-stanica?	
Ukupan broj lokalnih radio-stanica 2012. godine	153
Privatne stanice koje su nezavisne ili ne pripadaju većoj mreži	47*

Privatne stanice koje pripadaju većoj mreži	49
Stanice koje su i dalje u većinskom vlasništvu lokalne samouprave	57
*Šest od 47 su neprofitne, a dve poseduju bivši političari	
<i>Izvor: VEM registar ugovora za radio licence</i>	

SLIKA JEDAN

IMG_9934

POTPIS:

Kvalitet radio programa je sve slabiji, uprkos velikim donacijama iz javnog budžeta.

SLIKA DVA

IMG_2243

POTPIS:

Mnog lokalne radio-stanice nalaze se na udaljenim lokacijama, kao što su hrvatska ostrva.

SLIKA TRI

IMG_9901

POTPIS:

Očekivalo se da će ulazak Hrvatske u Evropsku uniju doprineti slobodi štampe i učvrstiti je .

SLIKA ČETIRI

IMG_9928

POTPIS:

Homogenizacija sadržaja čini radijske programe sve manje relevantnim.